

INHOUD

De weg van de schrijver / <i>Over het ontstaan van Opwaaiende zomerjurken</i>	9
Tempels en bordelen / <i>Over Flauberts reis naar Egypte</i>	37
Het visioen aan de binnenbaai / <i>Over Maria Dermoût</i>	48
Mozart voor schrijvers / <i>Over het muzikale in de roman</i>	62
Juichend jeugdvlees / <i>Over seks en erotiek in de roman</i>	77
Naakte vrouw, geklede man / <i>Over een foto van Emmy Andriess</i>	93
Dit wonderlijk gespleten heden / <i>Over twee gedichten van Vasalis</i>	98
Jellema's 'Zeegezicht' / <i>Over een gedicht van C.O. Jellema</i>	108
Meester pijn las mij de les / <i>Over Arie Visser</i>	113
De kleine satan / <i>Over G.K. van het Reve's De avonden</i>	148
De geestdrift van Meister Eckhart	156
God stierf in 1839 / <i>Over het begin van de fotografie</i>	168
Daar hang je dan, domme meid! / <i>Over Rembrandt</i>	179
Twee meesters van het geschilderde drama / <i>Over Rembrandt en Caravaggio</i>	191
Een tedere reus / <i>Over de mythe van Christophorus</i>	200
Twee eenlingen / <i>Over mijn vriendschap met Frans Kellendonk</i>	212
Verantwoording en noten	249

DE WEG VAN DE SCHRIJVER

I

Mijn broer droeg een t-shirt waarop hij een foto van het Russische ruimtestation Mir had laten drukken. Zijn kortgeknipte haar had een platinablonde kleurspoeling gekregen en boven zijn rechteroor had hij er met de tondeuse een baan uit geschoren. Hij liep ondanks de warmte op die hoge soldatenkistjes waarvan ik wel eens vreesde dat ze met zijn voeten verkleefd zouden raken. Uit zijn shirt staken twee gespierde armen: hij had al veel geklust in kraakpanden in de Amsterdamse binnenstad. Hij was beeldend kunstenaar en kwam net van de kunstacademie. Maar vooral was hij mijn broer.

In de stad waarin we ons sinds enige jaren bewogen waren we door onzichtbare draden met elkaar verbonden. We kwamen elkaar abnormaal vaak tegen. We begroetten elkaar met een speciale handdruk. We praatten over Mondriaan en *Interviews with Francis Bacon*, een boek dat onder jonge kunstenaars van hand tot hand ging. Ik kwam graag in zijn atelier, omdat ik daar in alles wat hij er had verzameld zijn warme en speelse ziel om me heen zag.

Er was ook het nodige in hem dat ik niet begreep. Dat hij de oude schilderkunst geen blik waardig keurde. Dat hij techniek in de kunst niet belangrijk vond, eerder een hindernis. Dat hij geloofde in een soort spontane oorspronkelijkheid die van elk mens een kunstenaar maakte. Ik vroeg me af wat hij wilde zeggen met zijn sjamaan-achtige performances, waar honderden 'jonge wilden' naar stonden te kijken. Ik begreep evenmin waarom hij zich

had aangesloten bij de kraakbeweging. Bij de ontruiming van kraakpanden ging hij de straat op om met de politie te vechten. Toen hij vertelde hoe hij, vluchtend voor een politiemotor die hem over het trottoir achtervolgde, met zijn knie zo hard tegen een paaltje aan was gelopen dat het hem zwart voor ogen werd, kromp ik zelf in elkaar.

'Hé Oek, is dat niks voor jou?'

We liepen in de Warmoesstraat, die lange en nauwe sleuf tussen oude huizen in de Amsterdamse binnenstad. De ene helft lag in de zon en de andere in de schaduw. De auto's vorderden stapvoets in de menigte. In de stegen schuifelden hoerenlopers en groepen toeristen langs de meisjes in hun etalages. Cafés en restaurants hadden hun deuren en ramen wijd openstaan. Er hing een klamme hitte tussen de huizen. Het was het weer van gespierde mannen in strakke T-shirts, van schaars geklede vrouwen en verhitte taxi-chauffeurs die in een opstopping uit hun wagen springen. Verderop werd er met drillboren gewerkt. De straat daverde van het lawaai.

'Wat moet ik daar nou mee,' zei ik.

'Kijk nou man, allemaal prachtige buisstoelen! Dat is duur spul geweest!'

Voor de gebouwen van de Beurs, vol in de zon, stond een vrachtwagen half op het trottoir geparkeerd. Auto's en voetgangers wrongen zich erlangs. Op de vrachtwagen werd kantoormeubilair gestapeld, dat door twee zwetende mannen naar buiten werd gedragen. Stalen bureaus, bureaustoelen in alle soorten en maten, tafels, kantoorkrukken, kapstokken, alles oerdegelijk, nog van voor de oorlog zo te zien. Ik kon me er de effectenmakelaar met stalen bril en nat achterovergekamd haar, de typiste in kokerrok en conciërge in stofjas zo bij voorstellen. Maar het chroom was verdoft, het groen ribfluweel van de zittingen oogde verschooten.

Mijn broer wist de rood aangelopen opkoper op de vrachtwagen te paaien. Een paar minuten later had ik voor vijftig

gulden een lange stalen tafel en een Gispens-bureaustoel op draaipoot met verstelbare rugleuning gekocht.

Dit was het begin. Het begin van het jaar waarin ik van mijzelf een romanschrijver maakte.

Ik was vijftientig, student kunstgeschiedenis. Toen ik in juni 1978 vanuit de Krugerstraat in Amsterdam-Oost verhuisde naar de Hoogte Kadijk, bezat ik zo goed als niets. Al mijn kleren konden in een paar plastic tassen worden gepropt. Ik had vijf jaar samengewoond met een meisje dat ik al kende sinds de lagere school en met wie ik op mijn zestiende verkering had gekregen. Ik vree lekker met haar, ik kon met haar praten, ik kon een lange reis door Egypte met haar maken, ik had in haar een loyale kameraad gevonden die mijn driftbuien en neerslachtigheid verdroeg – zij hield van mij. Maar ik vroeg me af of ik nog wel genoeg van haar hield. Ik verhuisde ook omdat ik een plek nodig had waar ik ongestoord kon schrijven. Ze hielp me met verhuizen. De plastic tassen met mijn kleren hingen aan haar fietsstuur toen we op een zondagochtend naar de Hoogte Kadijk reden, waar ik een klein appartement had gevonden. Het trappenhuis oogde haveloos. Het stonk er naar katten. Op de eerste verdieping werd een deur op een kier geopend. Ik keek in de ogen van de Poolse kattenvrouw met wie ik zo veel zou meemaken (ik heb haar beschreven in het verhaal *Mevrouw Len*).

Er speelde meer. Er speelt altijd meer. Er waren andere vrouwen. Plotseling was het begonnen: dat er meisjes op me af kwamen.

Op de Vrije Universiteit, waar ik tot aan mijn kandidaats had gestudeerd, wisten alle meisjes in mijn omgeving dat ik 'al iemand had'. Na mijn vertrek van die universiteit – na een ruzie met een hoogleraar die de Hollandse zeventiende eeuw als het hoogtepunt van onze beschaving beschouwde en Kafka op principiële gronden afwees –, nadat ik me had bevrijd uit de beklemming van het protestantse milieu, kwam ik op de Universiteit van Amsterdam

voor het eerst in aanraking met leeftijdgenoten die afkomstig waren uit liberale en linkse milieus. De meisjes waren er anders en wisten niet dat ik al iemand had. Ik voelde me vooral aangetrokken tot meisjes van gegoede familie. Zij hadden manieren, smaak, een vanzelfsprekende beschaving waar ik van onder de indruk was; zij kwamen uit grote huizen met antieke meubels, schilderijen en diepe tuinen. Zelf kwam ik uit een wereld waarin het soberheid troef was. Ik zat ook vol met de vooroordelen van mijn milieu. Toen me over een medestudente werd verteld dat ze zo hield van gebraden duif, maakte dat op mij een decadente indruk.

Wat trok die meisjes aan in mij? Ik zag er niet slecht uit, maar ik denk dat het vooral mijn ontbottende talent was dat hen trok. Een jaar tevoren was ik met een bundeltje verhalen gedebuteerd en had er de kranten mee gehaald, terwijl ik nog studeerde en me over de krakende parketvloeren in de bibliotheekzalen van het Kunsthistorisch Instituut bewoog. Daar kwam ik ze tegen, de nimfen en wereldwijze vrouwen.

Er was de mooie en nog heel jonge J., een meisje van gegoede familie dus, met een perzikhuid en een sterk achteroverhellend handschrift; ze schreef me op lichtblauw papier. De mollige, bekoorlijk blozende en licht stotterende D., ook van goede komaf. De beeldhouwster Y., een gescheiden vrouw, moeder van twee jonge kinderen, die me betoverde met haar stem en foto's waarop ze te zien was terwijl ze op het Griekse eiland Paros in een blok marmer stond te hakken, en die me jaloers maakte door te vertellen dat ze een man van het eiland als minnaar had genomen. Het schokte me: dat ze voor de duur van haar verblijf een minnaar had genomen, voor het plezier, en omdat het ook wel handig was op zo'n eiland waar je niemand kende en dingen te regelen had. Er was de geleerde en ironische L., een ontaarde moeder, zoals ze zichzelf noemde, die na haar scheiding de kinderen bij haar man had achtergelaten en was gaan studeren. Ze had in Italië gewoond en bezat zo'n honderd paar schoenen en laarzen. Ze gaf me raad en leerde me een goede pasta te maken. Ik vond het leuk dat ik haar met het

uitslaan van dubbelzinnige taal zo aan het lachen kon maken. Maar dan kwam ik D. weer tegen en aanbad haar gestotter, de blos die over haar wangen trok tot in haar weelderig krullende haar-dos. Steeds ook was er de driftige C. – zij woonde in een zeventiende-eeuws pandje dat haar ouders voor haar hadden gekocht –, die me in de passage onder het Rijksmuseum begon uit te schelden, boos om wat ik had gezegd, boos van al te lang bedwongen verliefdheid. Meer dan een jaar had deze verwarring nu geduurd.

Mijn broer hielp me de etagewoning aan de Kadijk een snelle opknappbeurt te geven. Zoiets moest in een paar dagen gebeurd zijn – meer tijd had ik er niet voor over. De muren werden gewit. We schilderden de houten vloeren zwart.

‘Dat staat sterk,’ zei mijn broer, ‘zwart.’

Zwart werd het omdat ik radicale keuzes had gemaakt. Ik had mijn studie afgebroken, definitief. Ik had afstand genomen van het meisje dat al acht jaar bij me was en bij de wereld hoorde waar ik vandaan kwam. Ik had ook afstand genomen van de nimfen en wereldwijze vrouwen. Ik wilde alleen zijn. Ik wilde schrijven.

Waarom dringt zich nu het beeld van die stenen op de vloer aan me op?

In de kamer aan de straatkant had ik op de matglanzende zwarte vloer een rij grijswitte keien gelegd, die van ik weet niet meer welk strand afkomstig waren. Ik had dat afgekeken van Richard Long, een Britse kunstenaar die toen opgang maakte. In musea en galleries legde hij cirkels van drijfhout dat hij op de afgelegen kusten langs de Beringstraat had verzameld, en ook cirkels of rechthoeken van grijze breuksteen. Ik vond dat mooi, vooral op foto's. In de museumzaal overviel me al gauw een lichte verveling als ik met zijn werk werd geconfronteerd. Maar op foto's zag het er mooi uit: zo'n strakke en lege ruimte met een cirkel van drijfhout of een rechthoek van stenen. Ik hield van mijn rij keien op de zwarte vloer. Ik besef nu dat ze in al hun eenvoud niets anders vertegenwoordigden dan een esthetische orde, een orde waar ik in die woeelige dagen naar zocht.

Ik trok mij terug. Ik trok mij terug in een roman, zonder te beseffen dat ik juist in het labyrint van mijn verbeelding de monsterlijke Minotaurus zou tegenkomen.

II

Het idee voor *Opwaaiende zomerjurken* ontstond nadat ik in de zomer van 1977 de novelle *Lui oog* had geschreven, waarin ik een gegeven uit mijn kinderjaren had geëxploreerd: een oogafwijking. Ik was met twee gezonde ogen geboren, maar nadat ik de mazelen had gehad, stond mijn linkeroog niet meer op zijn plaats. Alsof het van zijn anker was geslagen, als een losgeslagen boei dreef de pupil rond tot hij tot rust kwam in de ooghoek bij mijn neus. Ik keek scheel. Ik heb het mijn ouders nooit horen zeggen, maar zij moeten ontzet zijn geweest.

Jarenlang werd in vakanties mijn gezonde rechteroog afgeplakt. Met een afgeplakt rechteroog was ik min of meer invalide. Ik zag de wereld onscherp, als door een waas, ik kon afstanden niet goed inschatten, ik voelde me onzeker bij elke stap. In de grote blinde hoek die was ontstaan verzamelden zich al mijn angsten. Door andere kinderen werd ik bespot. Ik begon hen te mijden. Zonder pleister, maar met brilletje, was ik voortaan een 'schele' of een 'brillenjood'.

Dit alles moet van invloed zijn geweest op mijn verhouding met 'de anderen'. Niet voor niets dook dit gegeven meteen op toen ik in *Lui oog* een eerste poging deed iets over mijn kinderjaren te schrijven. Het luie oog werd een metafoor voor het isolement. Via dit ene beeld had ik het grote thema van mijn roman ontdekt.

In dat ene jaar met de nimfen en wereldwijze vrouwen had ik de zaken op de spits gedreven. Ik was gaan beseffen hoe diep het ging: mijn gescheiden zijn van anderen, en ook dat ik niet in staat was dat gescheiden zijn op te heffen. Niet zonder reden gebruikte ik in *Opwaaiende zomerjurken* het motief van de zelfkwellen en zelfbeschadiging: van het hard in je wangen drukken van scherpergerande kroonkurken tot de bekentenis van hoofdpersoon Edo

Mesch dat hij zichzelf met een scheermesje tussen zijn ribben heeft gesneden.

Op de Kadijk kwam, ondanks de moeilijke omstandigheden, onmiddellijk de versnelling. Ik begon mijn roman helemaal van voren af aan. Ik schreef een nieuw eerste deel, waarvoor ik gegevens uit *Lui oog* gebruikte. Halverwege augustus noteerde ik: 'Hele dag alleen. Versie twee van Deel I aan grondige kritiek onderworpen. Wandeling over Kattenburg en Oostenburg. De goede ervaring van het alleen-maar-niet-eenzaam-zijn.'

Uit Italië kwamen ondertussen brieven van de geleerde en ironische L., die zich daar met de jonge J. van het achteroverhellende handschrift vermaakte in een huis aan het Meer van Lugano. Ik werd dringend, steeds dringender, uitgenodigd om hun genoegens te komen delen. L. schreef me hoe ze zich ten slotte op een warme middag maar aan elkaar hadden 'vergrepen'. Terwijl ik het las, hoorde ik haar lach, die alles zo licht en onbelangrijk deed lijken. Wat zat ik hier te doen, zwoegend in de hitte van juli, mijn hand met vulpen klevend aan het papier?

Maar ik bleef op mijn plek. Ik bracht mijn dagen door aan mijn stalen werktafel, gekluisterd aan mijn spartaanse kantoorstoel.

Felheid, een ongegeneerde felheid, vind ik nu een van de kenmerken van *Opwaaiende zomerjurken*. Ik herinner me dat ik al schrijvend zocht naar een felle dynamiek, niet alleen in het verhaal, maar ook in de stijl. Tijdens het werk aan mijn eerste verhalen had ik me daar niet mee beziggehouden – ik vond het al moeilijk genoeg om een verhaal te schrijven. Maar nu was ik er bezeten van. Gaandeweg ontdekte ik technieken waarmee ik die dynamiek tot stand kon brengen: een afwisseling van heden en verleden, een ongebruikelijke perspectiefwisseling (mijn hoofdpersoon was nu eens een 'ik' dan weer een 'hij') en ten slotte het wondermiddel: de monologue intérieur.

Van niemand minder dan James Joyce heb ik de kunst van de

monologue intérieur geleerd. Op de valreep – want ik was al ver met mijn roman toen ik in februari 1979 zijn *Ulysses* in handen kreeg. In *Ulysses* is de monologue intérieur zeer opvallend. Dat Leopold Bloom een van de grote personages in de wereldliteratuur is geworden, is te danken aan die monologue intérieur. Voortdurend bevinden we ons in het hoofd van de door Dublin zwervende advertentiemakelaar en volgen we zijn gedachtestroom. Daardoor vooral leren we hem zo intiem kennen en gaan we van hem houden. Diepe indruk maakte op mij de vijftig pagina's tellende monologue intérieur van de lome en wellustige Molly Bloom in bed, het slot van deze revolutionaire roman. Haar laatste gedachte – 'ja zei ik ja ik wil Ja' – klinkt door in het slot van mijn eerste roman, in de laatste woorden van de in het water liggende Edo Mesch: 'Ik wil. Ik wil. Ik. Wil.'

Mijn liefde voor de monologue intérieur was een coup de foudre. Onmiddellijk voelde ik wat deze techniek voor mijn roman kon doen, hoeveel meer ik mijn hoofdpersoon aanwezig kon laten zijn voor de lezer door zijn gedachtestroom te volgen. Ik gebruikte de monologue intérieur ook graag omdat je daarmee zo mooi 'op de adem' kunt schrijven en zo wendbaar bent. Ons bewustzijn schiet onophoudelijk alle kanten op: hele en halve gedachten, herinneringen, fantasieën, observaties – alles tuimelt in het hoofd van een mens nu eenmaal door elkaar en die beweging imiteer je en stiler je wanneer je een monologue intérieur schrijft.

Door het gebruik van deze techniek werd mijn roman plotse-ling opgetild. Mijn hoofdpersoon kreeg een grotere aanwezigheid. Eindelijk had ik een manier gevonden om de tekst het zo vurig gewenste hoge voltage te geven.

Opwaaiende zomerjurken is die ene passage: Edo Mesch achter op de fiets bij zijn moeder. Eerst wordt de moeder van haar zorgen bevrijd door de wind die onder haar jurk komt, hem doet opbollen en in warme streling over haar bovenbenen glijdt. Haar zorgeloosheid slaat over op het kind achter haar rug. Van zijn onophoude-

lijke onrust bevrijd gaat hij op in het nu. Het gescheiden-zijn van de anderen en de wereld is er plotseling niet meer.

Het is een passage die ik nadien in varianten nog vele malen heb geschreven. Want mijn belangrijkste personages zijn er allemaal mee behept: een verlangen naar het nu. In het verhaal 'De schepping van Adam' bereikt de hoofdpersoon deze gelukzalige staat nadat hij in de sloppen van Palermo is beroofd en neergeslagen: liggend op de keien, bijkomend uit zijn bewusteloosheid, ervaart hij het grandioze nu. In mijn essay over Vermeer heb ik in het hoofdstuk over *Vrouw met waterkan* die ervaring van een eeuwig heden beschreven, geïnspireerd door de witte en bijna doorzichtige kap van de vrouw die met haar ene hand een waterkan heeft vastgepakt en met de andere het raam opent.

Opwaaiende zomerjurken is doortrokken van dit verlangen naar het nu, het ongescheiden-zijn, het simpelweg er zijn. De opgroeiende Edo Mesch raakt verstrikt in ideeën en oordelen, in intellectuele constructies, zoals bij iemand van zijn leeftijd en aanleg past. Ten slotte schuift hij dat alles opzij, hij beleeft het failliet van zijn ideeën. In een zeilboot zoekt hij de weerstand van de materie, hij slaat overboord en in het ijsskoude water vindt hij eindelijk het hier en nu. Het is een slotpassage met verschillende betekenissen, maar dit is er een van.

Opwaaiende zomerjurken is voor mij ook Rome. Ik leerde de stad kennen tijdens een excursie met een groep studenten van het Kunsthistorisch Instituut in het voorjaar van 1978. De Piazza della Rotonda bij het Pantheon was het middelpunt: daar hadden we onze kamers in hotel Abruzzi, daar begonnen en eindigden alle wandelingen door de stad. Ik viel een paar kilo af door het vele lopen. Maar ik was dan ook in de stad van Michelangelo, Caravaggio, Stendhal en Fellini. Ik was in 'de eeuwige stad'.

Elke dag opnieuw onderging ik de kennismaking met Rome als een magische gebeurtenis, mijn ontzag goed verstoppt achter nonchalance. Ik wilde niets liever dan de stad leren kennen, mijn weg